

خجند نامی برده شده ولی بکتابخانه یا کتابهای ایشان که بمبئی ذکر کرده اشاره نشده است.

۱۰۹ — کتابخانه مدرسه نظامیه در نیشابور و کتابخانه

مدرسه نظامیه در اصفهان

بعقیده ما از جمله کتابخانه‌های مهم این عصر کتابخانه‌های مدارس نظامیه در نیشابور و اصفهان است زیرا که این مدارس بسیار مهم و مانند مدرسه نظامیه در بغداد بوده است یکی از مدرسین و مدیران مدرسه نظامیه در نیشابور ابو حامد غزالی معروف میباشد که سابقاً در مدرسه نظامیه در بغداد تدریس مینمود از جمله مدرسین مدرسه نظامیه در اصفهان ابوبکر محمد بن ثابت خجندی که از رؤساء مهم عصر خویش بوده و بطوریکه مدرسه نظامیه در بغداد کتابخانه عالی داشته (بنا بتصریح ابن اثیر در کامل التواریخ) حتماً این مدارس نیز دارای کتابخانه‌های عالی بوده و احتمال کلی میدهیم که مورخین قدیم نامی از آنها برده باشند ولی تا کنون بنظر ما نرسیده است ..

۱۱ — کتابخانه رامهرمز

مقدسی آنرا ذکر نموده و گفته بعد از کتابخانه بصره اولین کتابخانه مهم بوده معتزله خوزستان غالباً به آن مراجعه مینمودند

۱۲ — کتابخانه رشیدالدین و طواط در خوارزم

رشیدالدین و طواط در بلخ متولد شده و در خوارزم در سال ۵۸۳ هـ.

وقات نموده کتابخانه نفیسی داشته که تقریباً دارای هزار جلد کتاب بوده و ~~صکتا~~ بهای گرانبهای آنرا تماماً بر کتابخانه های ممالک اسلامی وقف عام نموده چنانکه خود واقف در جلد ۲ ص ۸ از رسائل خویش طبع مصر و اجماع بکتابخانه مذکوره این عبارت را مینویسد (وها انما قد آتانی الله تعالی من الرزاق الحلال قریباً من الف مجلدة من الكتب النفیسة والدقاتر الفائقة والنسخ الشریفة و انا وقفت الكل علی خزائن الكتب المبنیة فی الادالاسلام عمرها الله لیتنفع المسلمون بها)

۱۴ - کتابخانه غزنویها در غزنه

در عصر پادشاهان غزنوی کتابخانه در غزنه بوده که کتابداری آن در زمان سلطان مسعود بن ابراهیم غزنوی که از سنه ۴۹۳ تا سنه ۵۰۸ سلطنت کرده بمسعود سعد سلمان شاعر معروف ایرانی واگذار شده بود چنانکه خود مسعود سعد در چند جا از دیوانش بکتابخانه مذکوره و کتابداری آنرا که باره مفوض شده اشاره مینماید از آنجمله در ضمن مدح سلطان مسعود بن ابراهیم غزنوی فوق الذکر میگوید:

دارالکتب امروز بپنده است مفوض

این عز و شرف گشت مرا رتبه و الا

پس زود چه آراسته کنجی کنمش من

گر تازه مثالی بود از مجلس اعلی

ولی خوشنودی مسعود سعد از کتابداری این کتابخانه کاشف از اهمیت و عظمت آن نمیشود زیرا بعقیده ما نمیتوان تنها به اظهارات شاعر اعتماد کرد.

۱۵ - کتابخانه ده گانه مهمه مرو

یاقوت حموی در «معجم البلدان» در اثناء توصیف شهر مرو و تعریف مردمان آن راجع باین کتابخانه ها میگوید: متأسفانه من از مرو جدا شدم و در این شهر ده کتابخانه وجود داشت که من در دنیا مانند این کتابخانه ها از حیث داشتن کتابهای زیاد گرابها ندیدم از جمله این کتابخانه ها دو کتابخانه در مسجد جامع ترتیب داده اند که یکی از آنها را کتابخانه عربیه میگویند که آرا عزیرالدین ابوبکر عثیق زنجانی یا عثیق بن ابی بکر وقف کرده واقف مرسور شرایدار سلطان سنجر سلجوقی بوده و نخست او در بازار مرو مدو فروشی منتهود سس ساقی سلطان سنجر شده و نزد او بی اداره مقرب بود، این کتابخانه دارای دوازده هزار جلد کتاب بوده است دیگر کتابخانه کالیه بود که من بدانم آرا یکی نسبت میدهند و کتابخانه «رف الملک» همی ابی سعید محمد بن منصور بوده که در سنه ۴۹۴ وفات نموده و حنفی مذهب بود دیگر کتابخانه نظام الملک حسن بن اسحاق است که در مدرسه خود نظام الملک بوده و دو کتابخانه دیگر در منعلق سه ما بین بود. دیگر کتابخانه مدرسه عمیدیه بود و نیز کتابخانه محمد الملک بود که او یکی از وزراء متأخرین شمار میرود دیگر کتابخانه خاتونیه بوده که در خود مدرسه خاتونیه تشکیل یافته بود و کتابخانه ضمیریه که محل آن در خانقاهی که در آنجا بنا نموده اند بود.

این کتابخانه ها خیلی سهل التناول و در دسترس عموم قرار گرفته بود من همه وقت در منزل خودم در حدود دویست هزار جلد کتابهای آنها امانت داشتم و غالب کتابهاییکه میخواستم بدون عوض میپردم و گروی که قیمت آن بدو بست دینار می رسید و برای عاریه کردن کتابها تعیین نمودند من نمی دادم و از وجود این کتابخانه ها بسیار خوشنود و محظوظ بودم بقسمیکه وطن و اولاد خودم را فراموش کردم و از محتوبات آنها استفاده زیادی نمودم و غالب فوائد و مطالب این کتاب و غیر آن از کتابهایی که من تألیف نمودم از یرتو این کتابخانه ها بوده اگر تا تاریخ اطراف آن شهر نمی آمدند من در سال ۶۹۶ آنها مفارقت نمی کردم .

البته قارئین محترم میدانند باقوت حموی از مؤلفین مهم عصر خویش بوده و تألیفات او که از كتب این کتابخانه ها جمع آوری شده عبارت است از یکدوره معجم البلدان در هشت جلد ضخیم در جغرافیای عمومی که در مصر و اروپا بطبع رسیده و یکدوره معجم الاطباء که موضوع آن از نامش معلوم است در پنج جلد ضخیم که در اروپا بهمت (مرکلینوس) پرفسور عربی در آمدن بطبع رسیده و کتاب المشترك در جغرافی و کتاب معجم الشعراء و کتاب المبدء و المال در تاریخ و کتاب الدول و مجموع کلام ابی علی الفارس و عنوان کتاب الاغانی و کتاب المقتضب فی النسب و کتاب اخبار المتنبی - نام مصادر این کتابها را غالباً در اول و در ضمن آنها ذکر میکند و از قرار معلوم تماماً در این ده کتابخانه مهم سرو بوده است

۱۶ - کتابخانه ملک محمد سلجوقی

در شهر کوائیر حاکم نشین کرمان که فعلاً با تغییر اسم ایالت کرمان است این کتابخانه در نیمه قرن ششم هجری تأسیس شده و شماره کتب آنرا یزجهزاز مجلد بوده و در مسجد معروف بمسجد ملک که از بناهای توران‌شاه سلجوقی در اواخر قرن پنجم هجری دائر بوده محمد ابراهیم کرمانی در صفحه ۱۲۱ تاریخ کرمان که در قرن یازدهم هجری تألیف شده و در لیدن طبع گردیده از باقی ماندن مسجد تا عصر خویش ذکری نموده ولی از کتابخانه اسمی نبرده جز اینکه در ضمن تاریخ ملک محمد تأسیس کتابخانه را به او نسبت میدهد

۱۷ - کتابخانه مدرسه مسعودیك در بخارا

فرید و جدی در دائرة المعارف خود بدون سند نقل کرده موقعیکه مغول بخارا و سمرقند را در سنه ۷۶ فتح کردند و مدرسه معروف مسعودیك را سوزالیدن کتابخانه مهم آن مدرسه نیز سوخته شده است

۱۸ - کتابخانه ساوه

یاقوت حموی در مجمع البلدان مینویسد که اهالی ساوه سنی و شافعی مذهب بوده‌اند و بین ایشان و اهالی آره که شیعه امامیه بودند تعصبات مذهبی همه وقت برپا بود و تا سال ۶۷ این دو شهر آباد بوده سپس تاتار آنها را خراب نموده و اهالی آنجا را تماماً مقتول نمودند در ساوه کتابخانه مهم بی نظیر بوده و تاتار آن کتابخانه را سوزالیدند

۹۹ — کتابخانه حسن صباح در الموت

از جمله کتابخانه های مهم این عصر کتابخانه حسن صباح رئیس فرقه اسماعیلیه در الموت است قارئین محترم میدانند که حسن صباح معروف در نتیجه علم و زهد خود را بآن مقام سترگ رسانیده و کتابخانه مهمی داشته که بعد از او بدست اولاد و احفاد وی تکمیل شده تا اینکه مفول بر آن مستولی گردیده اند این کتابخانه مهم تا زمان هولاکو محفوظ مانده بود هولاکو امر کرد کتابخانه مذکوره تحت تصرف و مدیریت خواجه علاءالدین عطا ملک جوینی گذارده شود چنانکه در حالات علاءالدین در مقدمه کتاب او (تاریخ جهانگشا) این مطلب را نوشتند و گفتند علاءالدین از کتب اسماعیلیه استفاده بسیار نمود از آنجمله کتابی موسوم به (سرگذشت سیدنا) راجع به حالات حسن صباح در دست علاءالدین افتاده و شرح حالات حسن را بطور خلاصه در جلد سوم جهانگشا نگاشته است و در صورتیکه این کتابخانه تا زمان هولاکو محققاً باقیمانده بود احتمال کلی میرود موقعیکه هولاکو خواجه طوسی را بساختن رصدخانه مراغه مأمور کرد و بجمع آوری کتابخانه برای آن فرمان داد برخی از کتابهای این کتابخانه جزو کتابخانه رصد مراغه شده باشد

۴ - کتابخانه‌های ایران در زمان مغول و ملوک‌الطوایفی.

تا استیلاء صفویه از ۶۱۵ تا ۹۰۶ -

در این دوره کتابخانه‌های ایران مانند اهالی این مملکت بواسطهٔ حملات مغول پراکنده و متفرق شده است خصوصاً کتابخانه‌هایی که در بخارا و سمرقند و بلخ و مرو و نیشابور و سایر بلادیکه مورد تاخت و تاز سپه‌هان مغول بوده ولی بعقیدهٔ ما پراکنندگی و متلاشی شدن کتابخانه‌های ایران بدست چنگیز خان سپس در زمان هولاکو بواسطهٔ تأسیس رصدخانه مراغه تا بک اندازه جبران شده و سعادت ایران از این حیث بیش از سایر ممالک اسلامی بوده است که تمام کتابخانه‌های آنها بدست تاتار متفرق و نابود گشته و جبرانی برای آنها حاصل نشده - کتابخانهٔ مهمی در این عصر بنظر ما نمیرسد جز کتابخانه حسن صباح در الموت که تا اینزمان در تصرف اسماعیلیه بوده و چنانکه سابقاً گفتیم هولاکو مدیری آنرا بخواجه علاء الدین عظاملك جوینی و گذار نموده - دیگر

کتابخانه یا رصدخانه مراغه

بنا بر آنچه در جلد اول تاریخ گزیده و کشکول میبای و غیره راجع برصدخانهٔ مراغه نگاشته اند آستکه چیزی از فتح بغداد نگذشت که هولاکو خواجه را برای ساختن رصدخانهٔ بزرگی بنا نموده هولاکو

رصدخانه بزرگی مأمور نموده هولاً کو کلیه موقوفات را بنخواجه
 واگذار کرد تا عشر آنها را به مصرف بنای رصدخانه برساند، خواجه
 باسر هولاً کو مشایخ علمای هیئت را، مراغه احضار و شروع بساختن
 رصدخانه مراغه نمود و کتابخانه بسیار عالی در اطراف رصدخانه
 تأسیس کرد و مقدار بسیاری از کتب نفیسه قدیم و جدید در آنجا
 جمع آوری نموده و خود خواجه در مقدمه زیچ ایلخانی که بنام
 هولاً کو تألیف کرده در مقاله اول زیچ مذکور صکه در کتابخانه
 آستانه ملاحظه نمودیم بنای رصدخانه مراغه و جمع آوری کتابها
 برای تأسیس کتابخانه اشاره مینماید... ما برای توضیح مقصود نص
 عبارت وی را نقل مینمائیم و آن این است: (هولاً کو همدانرا قهر
 کرد و بغداد را بگرفت و خلیفه را برداشت تا حدود مصر بگرفت
 و کسانیکه یاغی بودند نیست کرد و هنرمندان را همه نوع بناوخت
 و فرمود تا هنرهای خود را گشاده و رسمهای بیکو نم دادند و این
 بنده نصیر که از طوسم و بولایت همدان افتاده بودم از آنجا بیرون
 آورده و رصد ستارگان فرمود و حکما را که فن رصد میدانستند
 چون مزیدالدین العرشی که بدمشق بود و فخرالدین مراغی که
 بموصل بوده و فخرالدین اخلاطی که بتفلیس بود و نجم الدین دبیران
 که بقرهین بود، از آنولایات بطلبید و زمین مراغه را رصد اختیار
 کردند و بنظرمودند کتابها از بغداد و شام و موصل بیاوردند)

از کتاب مزبور چنین معلوم میشود که در سال ۶۵۷ شروع
 بساختن رسدخانه مراغه شده و از کثکول مبدی و تاریخ گزیده
 معلوم میشود که در همین سال هم تمام شده است، جرجی زیدان در
 جلد دوم تاریخ آداب اللغة مینویسد که قسمت مهم آن کتابخانه
 کتابهای بغداد و شام و جزیره بوده که در فتنه تانار غارت شده است
 و عمده آن بانغ بر چهار صد هزار مجلد میگردد باز جرجی زیدان
 مینویسد زیج الحاکم بامر الله فاطمی پادشاه مصر که در اواخر قرن
 چهارم هجری بر کوه المقطم بنا نموده محل اعتماد ستاره شناسان بوده
 تا اینکه نصیرالدین طوسی ریج خود را در مراغه ترکستان بنا نمود
 « سنه ۶۵۷ » و زیج سابق متروک شد.

پس بطور حتم این کتابخانه بعد از وفات خواجه در سال ۶۷۲
 تا زمان انقراض دولت مغول در ایران بوفات ابو سعید بهادرخان
 بن محمد حداننده سال ۷۳۶ در محل خود باقی بوده و پس از وفات
 او و ظهور ملوک الطوائفی و تسلط پادشاهان چوپانیه و ایلخانیه
 یا آل جلابر و قره قوینلو و امیر تیمور بر آن نواحی متفرق گشته

کتابخانه رشیدالدین طبیب در تبریز

ادوارد ررون در کتاب تاریخ ادبیات ایران به این کتابخانه اشاره
 نموده و گفته که مشتمل بر هزار مجلد قرآن و شصت هزار مجلدات
 مختلفه بوده احتمال کلی میرود نسخه کتاب مجموعه رشیدی که وصف

آنها در ضمن تعریف کتابهای کتابخانه سلطنتی حلبیه ایران نموده از جمله کتابهای این کتابخانه بوده است ربیع رشیدی که عبارت از بیمارستان وسیع و مدرسه طب و کتابخانه عالی است از مؤسسات رشیدالدین مذکور بوده ادوارد برون در کتاب تاریخ طب عمومی گوید اوقاف بسیاری و اثاثیه فاخری داشته از جمله هزار خمره چینی کار چین برای ادویه اثریبه طب بوده

تنبیه و تذکر

ممکن است بگوئیم از جمله کتابخانههای ایران در این دوره کتابخانه شیخ صفی الدین معروف در اردبیل باشد زیرا که در سنه ۷۴۰ وفات نموده چنانکه ابن البرزنجی در کتاب صفوة الصفا که در حالات و کرامات شیخ صفی الدین تألیف شده ذکر کرده عظمت و اهمیت ایشان در مقام عرفان و سلوک پیش از ظهور شاه اسماعیل تقریباً بدو قرن بوده ، نارگاه و معرکه او و همان وقت معظم بود پس احتمال کلی می رود تأسیس کتابخانه که تمام او معروفست بیریدش از ظهور پادشاهان صفویه باشد.

و همچنین کتابخانه آستانه مقدسه حضرت رضا (ع) حتماً تأسیس از پیش از سلطنت صفویه بوده زیرا که نارگاه و قبره آستانه حضرت چهار مرتبه پیش از زمان صفویه ساخته شده است :
 ۱- بناه مأمون عباسی برای قبر پدر خود هارون الرشید.

(۳۶) تاریخ تأسیس کتابخانه شیخ صفی و کتابخانه حضرت رضا (ع)

۲ - بناء يمين الدولة محمود بن سبكتكين که قبایل غزآن را خراب کرده اند
۳ - بناء شرف الدين ابي طاهر قمی است در زمان سلطان سنجر سلجوقی
که چنگیز خان و پسر او تولیخان آنرا خراب کردند ۴ - بناء
الجایتو عماد خدا بنده است که بسیار بناء عالی بوده و جنب آن
نیز مدرسه و مسجد بزرگ ساخته است و تا زمان صفویه باقیمانده
بود. ابن بطوطه که تقریباً معاصر خدا بنده بود در سفرنامه خود
این بناء را وصف نموده. پس بطور حتم در زمان یکی از این سه
فراخر از بانیان آن حرم محترم که ذکر نمودیم مخصوصاً عماد خدا بنده
که شیعی مذهب بوده و در جنب حرم مدرسه هم ساخته برخی از
کتابها را بر حرم مقدس وقف نموده بعد پادشاهان صفویه مخصوصاً
شاه عباس کبیر بر عده آنها افزوده اند چنانکه برای حرم حضرت امیر (ع)
در نجف کتابهایی وقف شده که تاریخ وقفنامه آنها پیش از زمان
صفویه است که بارگاہ و حرم فعلی را ساخته اند. علاوه بر این در
کتابخانه حضرت رضا (ع) کتابی دیده اند که در پشت آن نوشته است
در اواسط قرن نهم هجری بر حرم مقدس وقف شده که نیم قرن قبل
از ظهور شاه اسماعیل مؤسس سلطنت صفویه میباشد ولی نظر باینکه
این دو کتابخانه حتماً در زمان صفویه خصوصاً زمان شاه عباس
کبیر کامل و معروف شد باینجهت ما راجع بان کتابخانه در زمان
صفویه صحبت میداریم

۵ - کتابخانه های ایران از صفویه تا قاجاریه

۹۶۰-۱۲۱۰

۱- کتابخانه شیخ صفی الدین در اردبیل

این کتابخانه در زمان خود بسیار قابل توجه بوده است میرزا عبدالله افندی مؤلف کتاب ریاض العلماء که از علمای قرن دوازدهم بوده در کتاب مزبور کتابخانه شیخ صفی اشاره کرده است از آنجمله در ضمن شرح حال امین الدین طبرسی مؤلف کتاب مجمع البیان (از کتب تفاسیر مشهور است) مینویسد: «امین الدین کتابی بنام أسرار الإمامه با اسرار الائمه تألیف نموده است و من (افندی) يك قسمتی از آن کتاب را در شهر رشت دیدم ولی نسخه کامل آن کتاب در کتابخانه شیخ صفی الدین در اردبیل موجود است انتهى

این کتابخانه بعد از انقراض خاندان صفویه و بروز آن انقلابات متفرق گردید ولی تا ایام سلطنت فتحعلیشاه و موقع جنگ با روسها ۱۲۴۰-۱۲۴۳ مقداری از کتب آن باقی بوده است در همانمواقع آخرین ذخیره گرانبهای کتابخانه شیخ صفی از بین رفت و خلاصه تفصیل این قضیه را اینک شرح میدهیم:

در ماه دسامبر ۱۸۲۷ قشون روس بسرکردگی یسکویچ و همراهی گریبایدوف شهر تبریز را تصرف نموده از طریق میانج عازم تسخیر طهران بودند تا دامنۀ فتوحات خود را در ایران ادامه دهند همان

موقع پرفسور مستشرق سنکوسکی به رئیس کل ارکان حرب قشون روس (گراف دیبیچ) شرقی نوشته و تقاضا نمود که در این مسافرت از کتب خطی و آثار ادبی ایران نیز استفاده شود مخصوصاً انجام این وظیفه را پرفسور مزبور بعهده (گریبایدوف) که از نویسندگان مشهور روسی بود واگذار کرد رئیس ارکان حرب عین مراسله و تقاضا نامه سنکوسکی را بنظر پسکویچ رسانید و پسکویچ با گریبایدوف در این باب مشورت کرد بالاخره بعد از تحقیقات زیاد معلوم شد که در ایروان و نخجوان کتابخانه مهمی وجود ندارد و کتابخانه عباس میرزا در تبریز نیز اهمیت علمی نداشته است و مجموعه از کتب معاصر میباشد ولی فقط در اردبیل مقداری کتب و رسائل خطی گرانبها در کتابخانه جنب مقبره شیخ صفی الدین باقی میباشد این کتابخانه با تأسیس خاندان صفوی تکمیل یافته و پس از انقراض آنان منقرض شده است (آدام اولگری) که در سنه ۱۶۴۷ وارد اردبیل شده شرح مفصلی از محتویات کتابخانه شیخ صفی مینگارد بنا باظهار اشارالیه در آن موقع صدها کتب خطی باسنه عربی فارسی ترکی در کتابخانه شیخ صفی بوده که از حیث صورت و معنی از نسخ نادره دنیا بشمار میرفته است مؤلف کتاب حاجی بابا (جان موریر انگلیسی) در سنه ۱۸۱۲ وارد اردبیل رفته و در باره آن کتابخانه و مقبره مینویسد: مقبره بکلی متروک بود کتابهای کتابخانه مثل کاغذهای روی هم توده شده بود بید و موزیانه و حشرات دیگر در انهدام آن کمک میکردند.

در هر صورت گریبایدوف که از رجال سیاسی و ادبی مشهور آن زمان بوده آنی از فکر کتابخانه اردبیل فارغ نبود و موقع را غنیمت شمرده موقع تصرف آذربایجان ایران در صدد استفاده از آن کتب برآمد و پیشنهاد سنکوسکی بیشتر او را تهبیج نمود و با آنکه اردبیل در فرانت جنک بوده و تصرف آن مستلزم مخارج و زحماتی بود معذک بر حسب اصرار و تقاضای گریبایدوف یکمده قشون از قره باغ بعطف اردبیل عزیمت نمود این لشکرکشی برای تسخیر کنجینه علم و ادب بوده و با سیاست یا منافع نظامی تماس نداشت، الاخره ژنرال سوختلن Soukhtelen در ۲۵ ژانویه ۱۸۲۸ شهر اردبیل را محاصره و تصرف نمود پس از ورود بشهر ملایان را دعوت کرده آنها را از قصد و غزم پاسکویچ درباره کتابخانه آگاهی داد ملایان در ابتداء قلوب قید نموده، الاخره مجبور شدند کتابخانه را تسلیم نمایند و ژنرال در تصرف خود در آورد اوایل ماه فوریه دو دسته قشون سوار و پیاده کاروان کتب را از اردبیل به تفلیس حرکت دادند. اتمی اطلاعات فوق از کتاب روسی موسوم به (گریبایدوف در گرجستان و ایران) منطبعه بادکوبه ۱۹۳۰ تالیف قنی کولویوف و کتاب روسی معروف به تاریخ روابط علمی شرق و اوروپا و روسیا منطبعه لنین گراد ترجمه شده است

فعلا کتب مزبوره بایستی در مکتوبیا لنین گراد باشد قسمتی از فهرست کتب مذکوره را که توسط دانشمند محترم پرفسور (ژرژمار) ارسال گردیده عنماً برای مزید استحضار قارئین نگاشته میشود.

قسمتی از فهرس کتابخانه شیخ صفی‌الدین

۱ - مطلع خصوص الکلم فی معانی	۱۳ - روضة عين القضاة همدانی
فصوص الحکم بزبان عربی در فلسفه	۱۴ - کتاب علم تالیف غزالی
اسلامی تالیف محمد بن علی	۱۵ - لوايح جامی
۲ - اسماء الحسنی مع ترجمه عربی	۱۶ - تحفة شاهي ۱۷ - مرقعات
تالیف سلطانعلی مشهدی	۱۸ - ۱۹ - مقاله
۳ - اسناد مناجات خمس عربی	خواجه انصاری ۲۰ - کیمیای
۴ - صحیفه کامله تالیف عبدالله بن	سعادت غزالی ۲۱ - تاریخ طبری
عمر عربی ۵ - طوابع الانوار و مطالع	بفارسی ۲۲ - تاریخ طبری
الانظار تالیف بیضاوی عربی	بفارسی ۲۳ - تاریخ طبری
۶ - شواکل الحور فی شرح هیاکل	بفارسی ۲۴ - فردوس التواریخ
النور ۷ - الاشارات والتنبیہات	۲۵ - روضة لصفاء میرخواند در
۸ - کتاب الکناش المعروف بـ	یازده جلد ۲۶ - خلاصة لاخبار
کتاب الفاخر تالیف محمد بن زکریا	فی بیان احوال الاخبار تالیف خوند
الوازی در طب ۹ - الجامع الکبیر	امیر ۲۷ - حبیب السیر
المعروف بالحاوی - تالیف یحیی بن	۲۸ - جواهر الاخبار بوداق
سعید هذلی حلی ۱۰ - مرقعات	۲۹ - جامع التواریخ رشیدالدین
۱۱ - مرقعات ۱۲ - مرقعات	۳۰ - مرقعات

٤٨ - دیوان اشعار ٤٩ - شاهنامه	٣٢ - ظفرنامه تیموری
٥٠ - دیوان انوری	٣٣ - مطلع السعدین و مجمع البحرین
٥١ - دیوان جامی	عبدالرزاق سمرقندی
٥٢ - دیوان اشعار متفرقه (متعدد)	٣٤ - ایضاً مطلع السعدین
٥٣ - خسرو شیرین	٣٥ - صفوة الصفا ابن البراز
٥٤ - انتخاب حدیقه حکیم سنائی	٣٦ - بیاض مکالمه شاه طهماسب
٥٥ - دیوان خاوازی ٥٦ - دیوان	با ایلچیان
٥٧ - دیوان عطار ٥٨ -	٣٧ - تاریخ شرف نامه
دیوان کمال الدین ٥٩ - ایضاً ٦٠ -	٣٨ - تاج المائر کالدر و الجواهر
گلستان سعدی ٦١ - کلیات	٣٩ - روضه الاحباب فی سیره
٦٢ - بوستان و انتخاب بوستان	الذبی والال والاصحاب
متعدد ٦٣ - گلشن زار	٤٠ - مجمع الانساب
٦٤ - کلیات دهلوی	٤١ - احسن الکبار فی معرفه الائمة
٦٥ - نظامی گنجوی متعدد	الاطهار تالیف محمد بن زید بن عربشاه
٦٦ - انتخاب دیوان خسرو	حسینی ٤٤ - احسن الکبار فسی
٦٧ - هشت بهشت	معرفه الائمة الاطهار جلد دوم
٦٨ - لیلی و مجنون	٤٥ - خلاصه الاشعار و زیده
٦٩ - انتخاب خسرو شیرین	الافکار ٤٦ - مجموعه شعراء
٧٠ - خسرو خان و دولرانی	٤٧ - نسخه نظامی
٧١ - ترجیع بند جامی	

- ۷۲ - دیوان امیر حسن دهلوی
 ۷۳ - زادالمسافرین
 ۷۴ - دیوان حواجو
 ۷۵ - دیوان ابن بزمین
 ۷۶ - کتاب مهر و تستری
 نالیف عصار ۷۷ - ایضاً
 ۷۸ - کلیات عمادالملک و الدین
 العقیقه الکرمانی ۷۹ - ایضاً
 ۸۰ - دیوان حافظ شیرازی
 ۸۱ - کلیات حکیم نزاری
 ۸۲ - دیوان کاتبی
 ۸۳ - غزلیات شاهی در سه نسخه
 ۸۴ - کتب سبعة جامی
 ۸۵ تحفة الاحرار در سه مجلد (شعر)
 ۸۶ - مدحة الاررار (نظم است)
 در دو مجلد ۸۷ - یوسف و زلیخا
 ۸۸ - سلسله الذهب اشعار فارسی
 ۸۹ - چهل حدیث جامی
 ۹۰ - دیوان اشعار
 ۹۱ - گوی و چوگان نسخ متعدد در نظم و شعر ترکی
- ۹۲ - ثمرنامه هاتفی جامی نسخ متعدد
 ۹۳ - شاهنامه هاتفی
 ۹۴ - هفت منظر نظامی ۹۵ -
 مرثیه ۹۶ - دیوان بابا افغانی
 ۹۷ - دیوان سهیلی ۹۸ - دیوان
 آصفی ۹۹ - رساله ملا سلطانعلی
 ۱۰۰ - قصاید و اشعار
 ۱۰۱ - آثار المظفر
 ۱۰۲ - شاهنامه شاه اسمعیل
 ۱۰۳ - شاه درویش هلالی
 ۱۰۴ - کلیات اهلی شیرازی
 ۱۰۵ - ایضاً ۱۰۶ - عقاید شاهی
 ۱۰۷ - کتاب مهر و وفا ۱۰۸ -
 ده نامه عماد فقیه ۱۰۹ - دیوان
 مانی ۱۱۰ - حسن و دل ۱۱۱ -
 نزهة العاشقین ۱۱۲ - مرزبان نامه
 ۱۱۳ - ترجمة الفرج بعد الشدة
 والضحیة ۱۱۴ - مرقعات
 ۱۱۵ - مرقعات و دواوین مختلفه
 در نظم و شعر ترکی

کتابخانه آستانه حضرت رضا (ع) در خراسان (۲۳)

- ۱۱۶ - کلیات نوائی
۱۱۷ - خسته امیر علیشیر نوائی
۱۱۸ - دیوان نوائی نسخ متعدد
۱۱۹ - اسکندرنامه

در هر صورت چیزی از کتابخانه شیخ صفی الدین در اردبیل باقی نمانده است. جز اوراق متفرقه که شاید معادل یکمخروار باشد و از این اوراق چیزی که چند وقت پیش برون آمده و در مجله تقدم معرفی شده است ترجمه فارسی تفسیر ابن جریر طبری میباشد که مترجم آن بلعی معروف بوده و مجلدات آنرا تهران آورده بود. ولی کتابخانه سلطنتی داده اند لکن ضمن این اوراق دستهای دیگری است که توجهی به آن نشده و بالأخره تلف و نابود میشود و اگر یکدیگر نظر مطلع دانشمند برای تحقیق و جستجوی این اوراق چه از طرف وزارت معارف و یا آنکه مستقلاً بروند بسیار نیکو و قابل تقدیر میباشد.

۲ - کتابخانه آستانه حضرت رضا (ع) در خراسان

و آن در زمان صفویه بلکه پیش از زمان صفویه تأسیس گردیده چنانکه در پشت جلد يك کتابی از کتابهای آن دیده شده که در تاریخ اواسط قرن نهم هجری وقف شده ولی کتابهای این کتابخانه در زمان شاه عباس کبیر نکمک و یاری مرحوم شیخ بهاء الدین عاملی افزوده شده است نادر شاه افشار چندین کتاب نیز اضافه نموده (کتابداری کتابخانه) مذکوره از قراریکه میرزا عبداللّه فندی در کتاب ریاض العلماء و حیاض الفضلاء در ضمن شرح حالات سید امیر دوست

حسین استرآبادی که از بزرگان علمای عصر شاه طهماسب ثانی صفوی است نگاشته باسیدامیر دوست محمد مذکور بوده و بعد از وفات خویش به اولاد ایشان منتقل گردیده سید امیر دوست محمد مزبور نواده سید امیر عمادالدین علی استرآبادی معروف به میر گلان ته از اعظم علمای عصر شاه اسماعیل ثانی صفوی بوده و شاه اسماعیل به علت تصلب سید در تشیع او را مقتول نموده چنانکه اسکندر بیگ در کتاب عالم آراء ذکر نموده

قسمت مهم این کتابخانه در زمان تسلط اوزبک و افغانیها بر خراسان متلاشی گشته چنانکه محمد تقی خان در کتاب گنج دانش صفحه ۳۴ و غیره ذکر نموده که عبدالؤمن خان ولد عبدالله خان ازبک که حاکم بلخ بوده بر خراسان در سال ۱۰۹۸ استیلا یافت و روضه مقدسه را بیاد غارت داده قنادیل مرصعه و طلا و نقره و شمعدانهای نفیس و ظروف و اوانی چینی و کتابخانه که در تمام ایام از اقصی بلاد اسلام جمع شده از مصاحف بخطوط شریفه ائمه (ع) و استادان متقدم مانند یاقوت مستعصمی و غیره و دیگر کتب علمی فارسی و عربی که از حد حصر بیرون بود بدست ازبکان بی تمیز افتاده و تمام آنها متفرق و متلاشی گردید

مرحوم اعتماد السلطنه در جلد دوم کتاب مطلع الشمس نامی از این کتابخانه بوده و گفته تا سال ۱۳۰۰ باقی بود و در آخر همین مجلد

کتابخانه آستانه حضرت رضا (ع) در خراسان (۴۵)

فهرس مجلی برای کتابهای آن ذکر نموده در هر صورت آنچه باقیمانده بود از کتابهای این کتابخانه در اطاق معینی نزدیک گنبد و بارگاه حضرت جمع آوری شده و در هفته دوسه روز اجازه عمومی برای ورود و مطالعه داده میشود، این کتابخانه هم مانند بقیه کتابخانه های ایران تا چند سال پیش فهرس منظم نداشته و جمله از کتابهای آنرا بیدزده و نیازمند تعمیر میباشد آخرین فهرس مجلی قدیمی که برای این کتابخانه کاملاً نگاشته شده و نه سال پیش در خراسان ملاحظه کردیم فهرس مرحوم شیخ محمد تقی بوده که در سال ۱۳۱۲ نگاشته و شماره مجلدات را از قرار ذیل در آن درج شده است

۱۳ جلد از تفاسیر بکه فرقه شیعیه ۶۷ از فقه عامه ۱۱۸ از اصول
تالیف نمودند ۱۳۱ از تفاسیر بکه فقه ۲۹۱ از حکمت الهی و اصول
اهل تسنن تألیف نمودند ۱۶۸ از عقاید ۸۰ از ریاضی ۳۰ از رجال
اخبار فرقه شیعیه ۶۰ از اخبار و انساب ۴۸ از اخلاق ۴۹ از معانی
شیعیه بضمیمه مجلداتیکه در مقال و بیان ۸۸ از منطق
و مرثیه ها نگاشته شده است ۹۸ از طب ۱۰۶ از تاریخ ۲۳۲
۳۰ از اخبار اهل تسنن ۳۴۵ از از نحو و صرف ۶۸ از لغت ۲۷ از
فقه فرقه شیعیه ۶۱ از وسایل عملیه قرائت ۲۱۷ از ادعیه

مجموع ۲۵۸۰ مجلد

و برای نسخه های خطی و نوادری از قرآن مجید و دعاهائی که مقام کوفی و نسخ نگاشته شده محل مخصوص در آن اطاق تعیین گردیده و شمه از این قرآنها و دعاها خطوط آنها نائمه اثنی عشر منسوب است و در آخر بایست - جلدات برخی از آنها تصدیق و شهادت جمعی از علمای امامیه است و بین این قرآنها قرآنی که بخط کوفی نوشته شده و اول و آخر آن افتاده بود و در آخر آن نگاشته شده که نگارنده این قرآن «علی بن ابوطالب» شیخ بهائی در پشت برخی از صفحات آن بخط خویش بر این نسبت شهادت داده خط و کاغذ قرآن نیز این نسبت را تأیید مینماید

از محاسن نسخهای خطی و کمیاب این کتابخانه

در تاریخ و تفسیر و اخبار که ما ملاحظه نمودیم - مجلد اول از کتاب لباب الاساب فی بیان تحقیق الالقب و الاعقاب از نواده های پسران ائمه از ذریه حضرت پیغمبر ص و بیان ایلات و قبایل آنان و معرفی نمودن نامهای نقباء شهرها از ربع مسکون دنیا از مؤلفات سید نسانه امی جعفر محمد بن هرون موسوی نیشابوری است که او این کتاب را بنام ابوالحسن علی بن محمد بن یحیی علوی نگاشته است نخست تاریخ تألیف آن در سال ۵۵۸ هجری بوده و تاریخ فراغ مؤلف از این مجلد چنانکه خود ذکر نموده در ماه رمضان سال ۵۵۸ هجری بوده است اول کتاب الحمد لله الذی خلق الخلق من سابط متبایة الاقسام الخ ، مؤلف مذکور

در اثناء این تألیف نوشته است که تألیفات دیگری دارد از آنجمله کتاب وشاح دمیة القصر تألیف ما خوری و کتاب از اهر الریاض المریعه این کتاب مهم را بی جلد و غلاف اوراق آن متلاشی و پراز گردوخاک در کتابخانه مزبوره دیدم و کتاب الدرالمسلوک فی تاریخ الامم و الانبیاء و الخلفاء و الملوک تألیف احمد بن حسن حر عاملی و کتاب اهل الاعلی تألیف حر عاملی صاحب کتاب وسایل الشیعه بخط مؤلف و کتاب تأویل القرآن تألیف شیخ بهاء الدین عاملی در یک مجلد بزرك اول آن: الحمد لله لذي جعل مناظم كلامه مظاهرا حسن صفاته الخ تاریخ تحریر آنرا در ۱۲ رجب سال ۱۰۱۴ د. شهر بدیچاپور و کتاب تفسیر ملا محمود معروف بسر برهنه صدرالدین بن اسد الله طباطبائی چیزی که از آن ملاحظه کردم از تفسیر اول سوره الفاتحه تا آیه وزادهم الله مرضا ولهم عذاب الیم در یک مجلد بزرك بقطع وزبری و خط قدیمی اول آن الحمد لله رب العالمین الخ وان تفسیر است عالی که مبتنی بر ذکر قراءات و لغت و اعراب و اخبار است و مجلد پنجم از کتاب حقایق التنزیل و دقایق التأویل تفسیر سید رضی شاعر معروف عرب در قرن چهارم و برادر سید مرتضی است که تصریح سید علی خان مدلی در کتاب الدرجات الرفیعه فصل تر از کتاب التبیان تألیف شیخ طوسی میباشد اول آن فرموده خداوند متعال و هو الذي انزل عليك الكتاب الخ و تفسیر سوره هل اتی از نالیفات شاه قاضی یزدی معروف بتفسیر

قطبشاهی چونکه برای سلطان قطبشاه هندی در سنه ۱۰۲۱ تالیف نموده و کتاب معانی الاخبار تالیف شیخ صدوق بن بابویه معروف بخط شیخ حر عاملی مؤلف کتاب وسایل الشیعه مشهور اگرچه کتاب معانی الاخبار در سال ۱۲۰۱ بطبع رسیده.

و کتاب حدائق الحقایق و کتاب بهجة الحدائق فی شرح کلمات کلام الله الناطق و هر دو شرحی مبسوط و مختصر است تالیف علاء الدین محمد بن گلستانه از علمای قرن (۱۱) بر کتاب نهج البلاغه است اول شرح مفصل کتاب حدائق الحقایق « الحمد لله الذی رفع لنا اعلام المجد بولاء حامل لواء الحمد الخ

و کتاب نهج البلاغه بخط و امضاء یاقوت مستصمی به تاریخ ۷۰۱ و کتاب المجموع الرائق فی عوائد الشوارق تالیف حسین بن ابراهیم الحسینی و کتاب روضه در مناقب تالیف شیخ جبرئیل قمی و رساله سمد السمود تالیف رضی الدین ابن طاوس حلی از علمای معتبر قرن هشتم

از نوادر کتابهایی که در حکمت و کلام تالیف شده است

کتاب شرح باب حادی عشر تالیف محمد بن احمد معروف بخواجگی است « از علمای قرن دهم » و کتاب عروة الوثقی از تالیفات علاء الدوله سمنانی از رجال قرن دهم و رساله عین الحکمه تالیف سید میر قوام الدین در قرن دهم و رساله در نفس و حیات تالیف غیاث الدین در همان قرن و کتاب شرح نهج المسترشدین تالیف علامه حلی معروف

از علماء قرن هشتم و کتاب مقل الصاد در دیناری فارسی است تألیف سید احمد علوی و کتاب نور العین در شرح حکمة العین تألیف محمد بن احمد حمیری

و از نواد در کتابهای ریاضی که در این کتابخانه وجود دارد کتاب شرح تذکره خواجه نصیر در هیئت تألیف عبدالعلی بن محمد بیرجندی از علمای قرن دهم و کتاب زیج ایلخانی تألیف خواجه نصیر برای هلاکو و کتاب زیج خاقانی در تکملة زیج ایلخانی تألیف غیاث الدین جمشید بن مسعود در همان قرن و رساله المجسطیه تألیف غیاث الدین مرقوم و کتاب شرح تذکره در هیئت مؤلف خواجه نصیر طوسی و شارح نظام الدین نیشابوری از علمای قرن نهم و کتاب تکملة المجسطی تألیف میرغیاث الدین منصور در قرن دهم و کتاب شرح اعمال هندسه که در پشت آن خط و مهر شیخ بهائی است و کتاب اینه اسکندریه و کتاب جام جم تألیف ملا حسین کاشفی از علمای قرن دهم و کتاب جبر و مقابله ، ملا رستم نواد در این کتابخانه در قهقه و اصول فقه و اصول دین و حدیث بر طریقه شیعه امامیه بیش از سایر کتابها میباشد .

۴- کتابخانه در بار صفویه در اصفهان

شاردن فرانسوی در سفرنامه خویش بایران زمان شاه سلیمان صفوی در ضمن توصیف ابنیه و عمارات و خزینه های در بار صفویه ، از این کتابخانه نامی برده و گفته در جنب عمارت طالاری که معروف بطالار طویل در دربار اصفهان است چندین اطاق بزرك میباشد که

یکی از این اطاقها کتابخانه شاه بوده و کتابدار این کتابخانه (میرزا عقیق نامی است) که در سال ۱۰۶۸ به هندوستان آمده و مقام سفارت را در آنجا بار و اگذار نموده اند کتابهای این کتابخانه در حدود پانزده هزار مجلد است که غالب آنها بزبان صربی و ترکی و کمی از آنها بزبان فارسی تألیف شده و در این کتابخانه دو صندوق دیگر از کتابهای اروپائی است که یکی دارای ۷۶ جلد بوده و در یکی از این دو صندوق کتابهایی است که از کلیسای هرمز غنیمت شده و غالب کتابهای آن بزبان فرانس و آلمانی تألیف شده و صندوق دیگر کتابهایی است که در غارت خانه (ایلچی هلستن) در هفتاد سال قبل از این بدست آورده اند

باز هم شاردن در ضمن توصیف خزینه های جواهرات و نفایس حیرت انگیز دربار صفویه مینویسد از جمله چیزهای عجیبی که در یکی از این خزینه ها بوده پوست ماری بود که بلندی آن باندازه بیست پی و پهنای آن چهار پی باشد و در آن لباس امیر تیمور و پسر او شاهرخ بوده و در این خزانه يك چیزی که بین آن مخزونات و نفایس بسیار محترم بوده و آنرا علم امام حسن میگفتند هر چه کوشش کردم که آنرا خزانه دار بیرون بیاورد موافقت نکرده و گفت تا دین اسلام قبول نکنی بتو ارائه نمیدهم.

از بیانات شاردن معلوم میشود که این کتابخانه از مختصات سلطنتی بوده و جز از راه خصوصی هیچکس اجازه ورود و مطالعه

کتابهای آن داده نمیشد و یقیناً کتابخانه مزبوره تا زمان القراض سلطنت شاه سلطان حسین صفوی ۱۱۳۵ در اسفهان باقی مانده بود و بعد مانند سایر تحف و نفایس دربار صفویه بدست افغانه متلاشی گردید محمد حسن خان صنیع الدوله در ص ۵۹ ج ۱ کتاب مرآت البلدان کتابخانه و علم امام حسن توصیف کرده ولی معلوم ننموده که مقصود شاردن از علم امام حسن که خزانه دار از ارائه دادن آن بشاردن امتناع ورزیده مگر اینکه اسلام بیاورد چه بوده است و آنچه بنظر ما میرسد علم مزبور قرآنی بوده که بخط امام حسن مجتبی (ع) است یا اینکه کتاب تفسیر امام حسن عسکری میباشد که شیخ صدوق برخی از احادیث آن را در کتاب من لایحضره الفقیه روایت نموده و کشی و محقق حلی و مجلسی و حرعاملی بر آن اعتماد کرده اند و علی بن الحسن زواری و میرزا بابا شیرازی و فضل قندهاری آن را از عربی به فارسی ترجمه نمودند و چندین مرتبه در ایران بطبع رسیده و نسخه خطی معتبر آن در کتابخانه بشیر آقادر اسلامبول موجود است و چونکه تفسیر مزبور علاوه بر اینکه مؤلف آن امام حسن عسکری بوده محتوی بر قرآن مجید میباشد و مذاهب اسلام خصوصاً مذهب شیعه اجازه نمیدهد که قرآن را بدست ملل خارج از اسلام داده شود خزانه دار هم از این جهت کتاب مذکور را از خزانه بیرون نیاورده و بشاردن ارائه نداده مگر اینکه اسلام بیاورد ولی باید دانست که آنچه از این تفسیر بدست آمده فقط از اول قرآن تا

(۵۲) قرآن حضرت امام حسن مجتبی (ع) در موزه معارف

آخر سوره بقره است شاید نسخه که در خزانه صفویه بوده تفسیر تمام

قرآن با بیش از آن چیزی است که در دست ما است

قرآن حضرت امام حسن (ع) در موزه معارف

پس از چاپ کردن این کلمات فوق را اتفاق شایانی رخ داده است که از اصفهان دو جلد قرآن مجید بخط کوفی به تهران ارسال گردیده و در اطاق موزه وزارت معارف گنارده و چنین شهرت یافته که یکی از این دو قرآن شریف بخط و مهر حضرت امام حسن مجتبی ع و دیگری بخط حضرت علی بن الحسین زین العابدین (ع) است اینجانب هر دو قرآن را زیارت نموده و تحقیقات لازمه بعمل آورده از این قرار که یکی از آنها مشتمل بر چند جزو از آخر قرآن شریف و بخط کوفی و بر کاغذ روق (پوست آهو) تحریر شده و در آخر آن یک ورق جدا گانه که در وسط آن بخط قرآنی طلایی چنین نگاشته (کتابه علی بن الحسین امام زین العابدین ع) و صفحات این قرآن اگر چه بقلم کوفی قدیمی تحریر شده ولی تماماً با آب طلا و جوهر قرمز جدول کشی شده و دومی بسیار ضعیف و مشتمل بر تمام قرآن مجید جزو چند ورق از آن و بخط کوفی و بر کاغذ روق تحریر یافته و بر ورق اول و چندین ورق از وسط و آخر آن مهر بیست و نام حسن بن علی ثبت گردیده که خط این مهر نیز خط کوفی است از قرار معلوم این قرآن از قدیم در اصفهان بوده و اخیراً در هجرت چهل ستون با چند نسخه دیگر گنارده شده و قرآن اولی که به خط حضرت زین العابدین ع منسوب گشته در شیراز بوده و اخیراً به اصفهان ارسال گردیده و ضمیمه این ذخایر در هجرت چهل ستون شده است ما یقین داریم که این قرآن دومی همان علم امام حسن فوق الذکر که در کتابخانه دربار صفویه بوده و میرزا مفید کتابدار این کتابخانه به شاردن ارائه نداده و نسبت دادن خط آن به حضرت امام حسن مجتبی ع بی حقیقت نبوده زیرا که خط و مهر و کاغذ این قرآن شباهت تام دارد به خط و مهر و کاغذی که در زمان حضرت حسن مجتبی ع دائر بوده چنانکه یقین داریم که نویسنده قرآن اولی مجهول است و نسبت دادن آنرا به حضرت زین العابدین جعلی است و جدول کشی این قرآن هم در قرون اخیر کشیده شده زیرا که جدول کشی مانند خط قرآنی در آن عصر

نقائس علی ایران و قرآن حضرت علی ابن ابیطالب (ع) در خراسان (۵۳)

معمول نبوده ضمناً قلدگر داده میشود که اینگونه تصف و نقائس در ایران خاصه در عصر صفویه بسیار بوده و تاکنون هم برخی از آنها باقی است چنانکه مرحوم صنیع الدوله در کتاب مرآت البلدان در ضمن توصیف نقائس خزانه صفویه در قطعه طبرک چنین گفته که لباس خونین حضرت سیدالشهدا حسین بن علی [ع] در وقت کربلا و لباس امیر تیمور و پسرش شاهرخ از نقائس این خزانه بوده و در ضمن توصیف ذخایر مقبره شیخ صفی در اردبیل چنین نقل کرده که يك لنگه از نعلین مقدس حضرت یحیی (ص) بر ضریح آن مقبره آورده بوده و در آخر کتاب معالم الشمس که فهرست مجمل کتابهای کتابخانه آستانه مشهد رضوی نقل نموده چندین قران و دعا اسم میبرد که بخطوات ائمه مصومین [ع] نگاشته شده از آنجا که يك قطعه از قران شریف که بخط حضرت علی بن ابیطالب امیرالمومنین (ع) نگاشته شده و من شخصاً این قران را در کتابخانه مشهد ملاحظه نمودم و یقین پیدا کردم که خط خود حضرت است زیرا که علاوه بر قدم خط و کافز در آخر آن چنین مرقوم شده (کتابه علی ابن ابیطالب) و این قران بقیه همان قرانی است که ابن طاووس در کتاب فوحه النری و جمال الدین بن مهنا در کتاب صفة الطالسمه (از طایف قرن هشتم هجری) نقل کرده اند که حضرت قرانی نگاشتند که آخر آن چنین بوده (کتابه علی ابن ابیطالب) و او (ابو) سلامت بهایه داشته (یعنی مطابق قواعد نحو عربی بایستی این ابی طالب نوشته شود ولی چونکه و او (او) شباهت به یا دارد پس به خواننده میشود و اشکال نحوی مذکور نیاید) روی صندوق چوبی صریح حضرت که ضد الدوله پویه ساخته بوده و در (سنه ۷۵۳) صندوق مذکور سوخته و قران مزبور نیز ضمناً سوخته شده - ولی ما یقین داریم این قسمت از قرآن که در کتابخانه آستانه مشهد رضوی باقی است بقیه همان قران بوده و تماماً سوخته نشده و سرور زمان از نجف بایران و خراسان منتقل گشته چنانکه شیخ بهاء الدین عاملی شهادت خوش در آخر این قطعه از قران شریف نگاشته که بخط شخص مقدس حضرت علی بن ابیطالب (ع) می باشد در هر صورت بایستی اینگونه آثار و یادگارهای متبرک اسلامی و ملی محافظه و نگاهداری کرد تا اینکه اسناد تاریخی آنها را بدست آورده چنانکه از این قبیل نقائس گرانها مانند علم حضرت یحیی (ص) معروف به کتاب که در موزه

سلاطین ال عثمان بوده و قران عثمان بن عفان خلیفه سوم که بخط خود نگاشته و بخون خویش موقع کشتن آلوده شده و در موزه خدیویان مصر بوده ناگون بیانی است و مورد اهمیت و توجه ملت و دولت ها خیره می باشند

۴ . کتابخانه ملا محمد باقر مجلسی معروف

صاحب کتاب بحارالانوار در بیست و چهار جلد ضخیم و مؤلفات مهمه دیگر اهمیت و عظمت این کتابخانه از ذکر مصادر و کتبی که کتاب بحار را از آنها نقل مینماید مسلم میدارد مخصوصاً در تحصیل قسمت مهم از کتب اصول که معروف است بچهار صد اصل یا اصول اربعمائیه زیرا که بین احادیث و اخبار مسلم است کسانی که از حضرت صادق (ع) روایت کرده اند چهار هزار نفر بودند و چهار صد کتاب تألیف نمودند که آن کتابها این شیعۀ اثنی عشریه با اصول اربعمائیه شناخته شده است

احمد بن عقده زیدی کتاب مخصوصی را جمع بحالات کسانی که از حضرت روایت کرده اند نگاشته مقصود آنستکه این اصول اربعمائیه قطب و مدار احکام و اخبار امامیه است و این کتابها پراکنده و متفرق شده مرحوم مجلسی قسمت مهمی از آنها را بمساعدت شاه سلطان حسین صفوی جمع آوری نموده و از آنها در کتاب بحار نقل کرده پس از آنجا معلوم میشود که این کتابخانه تا چه اندازه مهم بوده

سید محمد بن نورالدین جزایری در کتاب اجازات خود که خطی است و من در نجف دیدم مینویسد وقتیکه مجلسی خواست کتاب بحارالانوار را تألیف کند شاه سلطان حسین صفوی او را در این خصوص بمال و جاه

مساعدت مینمود

مجلسی کتاب مدینه العلم تألیف شیخ صدوق ابن بابویه را خواست بود و بدست امی آورد بالاخره اطلاع یافت که نسخه او آن در کتابخانه پادشاه بمن وجود دارد بشاه سلطان حسین حیرداد شاه سلطان حسین یکتھر را با تحف و هدایا نزد پادشاه بمن فرستاد و در مقابل آنها کتاب مدینه العلم را از او طلبید البته این کتابخانه بهترین کتابخانه های عصر خویش بوده ، بعد از وفات مجلسی ما اولاد و احفاد وی انتقال یافته و بتدریج متفرق و متلاشی گردید از قرار مسموع قسمتی غیر معنی به از آن کتابخانه سید محمدباقر خوئساری مؤلف کتاب روضات الجنات انتقال یافته

۵- کتابخانه ملاحسین اردبیلی در استرآباد

افندی در اثناء شرح حالات و مؤلفات عمادالاسلام حسن بن علی بن محمد بن علی طبرسی از علمای اواخر قرن هشتم هجری از تألیفات ایشان کتاب کامل السقیفه معروف تکامل نهائی که برای خواججه بهاءالدین صاحب دیوان جوشی تألیف نموده مینویسد که این کتاب در دو مجلد بزرگ در مدت ۶۲ سال نگاشته شده ، مجلد اول در حالات ابرالمومنین (ع) و اثبات امامت او و ابطال امامت خلفاء ثلاث و آنچه مناسب مقام باشد ، مجلد دوم در حالات بقیه ائمه است من تمام نسخه مزبوره را در ضمن کتابخانه ملاحسین اردبیلی در استرآباد دیدم و نسخه دیگر نزد کلانتر قاشان و نسخه دیگر را